

ԿԵՆՈՒՆԳԻՏԱԿԱՆ

ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ԱՍՏԻՃԱՆՆԵՐԸ

ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՄԷՋ

Բ.

ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹԻՒՆԸ

Շնորհալի, վանքերու առաջնորդներուն ուղղած իր խօսքերուն մէջ, անոնց ուշադրութիւնը կը կեդրոնացնէ առաջնորդական պաշտօնի բուն նշանակութեան վրայ: Կը դատաւարտէ՝ զուտ գիտութիւնը առանց առաքինութեան և զուտ առաքինութիւնը առանց գիտութեան: Իմաստուն կամ գիտուն առաջնորդը գիտէ սորվեցնել ուղիղ ճամբան, բայց երբ ինքը չ'երթար նոյն ճամբէն՝ չի կրնար ուրիշները հաւատացնել որ այդ ճամբէն երթան: Սուրբ վարքի տէր առաջնորդ մը թէ և ինքն անձամբ կ'երթայ ուղիղ ճամբէն, բայց առանց գիտութեան գրոց՝ չի կրնար ճիշտագոյն ճամբ անոնց ցոյց տալ: Իսկ անոնք որոնք թէ՛ տգէտ են և թէ՛ պղնձ, և կը յանդգնին առաջնորդութիւն ընել, արգիւնքը կը ճշմարտէ Աւետարանին խօսքերը: «Երբ կոյր կոյրի կ'առաջնորդէ, երկուքն ալ խորտարատի մէջ կ'իյնան»: Շնորհալին շատ կը ցաւի որ իր ժամանակի վանքի առաջնորդներէն շատեր յայդպիսիներէն են. «որ և զբաղուում տեսանիմք յայդպիսեաց ի մերումս ... ժամանակի՝ ձեռնաձուխ եղեալ յայտուիկ» (անդ, Եր. 34-35):

Կը յորդորէ որ Առաջնորդներն խնամք տանին վանականներու հոգեւոր կեանքին և ոչ թէ միայն մարմնաւորին: Կը շեշտէ որ մասնաւորապէս հոգ տանին վանականներուն՝ անոնց արժանիքին և աշխատութեան համեմատ. կողմնակցութիւն չ'ընել, յարգել Ս. Բարսղի կանոնադրութիւնը: Կերակուրի բաշխումը, կ'ըսէ, աշխատութեան համեմատ պէտք է ըլլայ, շատ կամ քիչ. ձեռքերը և հիւանդները բարձրագոյն ընկու չէ, որոնք իրենց երկրասարդութիւնը եկեղեցւոյ աշխատութեան նուիրած են բայց հիմա

անկարող են գործելու. ծերատածելու էք զանոնք, հիւանդներն ալ խնամեցէ՛ք՝ կ'ըսէ. պէտք եղածը չ'խնայելով ձեր կարողութեան համեմատ:

Եկեղեցւոյ նուիրուած ինչքերը պէտք չէ որ Առաջնորդի կողմէն միայն մէկ անձի յատկացուին. անոնք Եկեղեցւոյ պէտքերուն համար ծախսուելու են: Եթէ Առաջնորդ մը պարտք ընէ վանքի անունով և ծախէ եկեղեցիին, վկաներու հաստատութեամբ, և իր պարտքը չ'վճարած վախճանի, յաջորդ Առաջնորդը պէտք է վճարէ իր նախորդին ըրած պարտքը:

Վանականները կը զգուշացնէ որ վանքի առաջնորդութիւնները իրարու ձեռքէ չ'խլին կաշառներով. վասնզի, կ'ըսէ, երկու պատճառի համար վանքի մը Առաջնորդը վը փոխուի, կամ ղեկավար զանաթանս գործելոյ արտաքին օրինաց Աստուծոյ, այն ալ ճշմարիտ վկաներով, և կամ ճեկեղեցւոյն ոչ շինութեան՝ այլ աւերման լինելոյ պատճառ: Ձեր պարտքը անթերի կատարեցէ՛ք, կ'ըսէ, հետեւելով Ս. Հարց օրինակին. եթէ ամէնքը չէք կրնար կատարել, շատերը կատարեցէ՛ք, և ճիշտանքներուն համար յօժար կամք ունեցէ՛ք և թերութեան համար ալ՝ զղջում և ցաւ (անդ, Եր. 37-38):

Ահա՛ շատ վաւերական աղբիւր մը, որ մեր աչքին առջև կը պարզէ կրօնաւորութեան վիճակը ԺԲ. դարու մէջ, բոլորովին ճիշդ իր ընդհանուր նկարագրով:

Ներսէս Շնորհալի այդ տողերը գրած է իր կաթողիկոսութեան սկիզբը, իր անգրաւիկ գոնդակով, 1166ի վերջերը. և ճիշդ դար մը ետքը, Յակոբ Ա. Կալայեցի Գիսնաւ կան կաթողիկոսը (1267-1286), Շնորհալին միեւնոյն լնդհանրապէս Թաղը (= գոնդակը) իր կաթողիկոսական անդրանիկ կոնդակին տեղ անգամ մըն ալ տարածեց ժողովուրդի մօտ խաւերուն մէջ, յայտարարելով կարճ յառաջաբանի մը մէջ թէ ինքը կ'ուզէր անոր բան մը գրել, բայց Շնորհալիինը ռաբի՛ լաւ գրուածք մըն է և պէտք եղածին պէս կը յարմարի իր առաջագրութիւններուն:

Ինչպէս կ'երեւի՝ վանքերը, վարդապետական պատրաստութեան այդ կեդրոնները, Շնորհալին մինչև Յակոբ Գիտասկան անփոփոխ վիճակ մը ունին, և կարելի է ըսել թէ Շնորհալին շատ առաջ և Յակոբէն շատ

ետքն ալ տիրող բարքերը նոյն էին վանքերու մէջ, թերեւս բացի այդեգործութիւնէ, որուն համար Շնորհալիւին կ'ընէ թէ իր օրով երևան եկած սովորութիւն մըն է:

Ընդհանրակերպ մէջ տրուած պատուէրները, եղած ազգաբարձութիւնները և սահմանուած կանոնները կը հաստատեն ուրեմն այնպիսի իրողութիւններ՝ որոնք վանականութեան տկարութիւններն են:

Լամբրոնացիին ժողովուրդին անտարբերութեան կը վերագրէ եկեղեցականութեան խոտորուումը իր բուն հոգեւոր զբաղումներէն: Այս մասին իր գործերը կարեւոր են (ՏՅ՝ս ԱԷԿԻ. Պատրագէ, տպ. Երևան, 1842, էր. 115-120): Եկեղեցականութիւնը կը տկարանայ, կ'իյնայ, որովհետեւ ժողովուրդը իր պարտքը չի կատարեր պէտք եղածին պէս, իր տուրքը չի տար սիրով, կծծիւթիւն կ'ընէ. «զի այսպիսի անհաւատութիւն ժողովրդականաց և անպտուղութիւն՝ արար զեպիսկոպոս անօրինաց մաքսաւորս, զքահանայս՝ երկրագործս, զկրօնաւորս՝ այգեգործս» (Նոյն անոյ):

Այս տեղեկութիւնները անշուշտ զիրացուցին ըմբռնութիւն Սարգիս Շնորհալիւի գիտողութիւններուն և ակնարկութիւններուն, որոնք, ինչպէս տեսանք, թէ և Մէկոն-Ֆեռ մը մէջ սփռուած, բայց քով քովի բերուելով կը շինեն ամբողջական պատկեր մը վանական-վարդապետական կեանքի՝ որուն մէջ կը պատահուէր վարդապետը:

Գ.

ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՆ ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹԻՒՆԸ ԸՍՏ ՄԻԽԻԹԱՐ ԴՕՇԻ

Կրօնաւորական վիճակը, վարդապետի պատրաստութեան այդ գետինը, ինչպէս տեսանք, Շնորհալիւներու գրչին տակ իր լաւ և մանաւանդ յոռի կողմերով քննադատութեան առարկայ եղած է նոյնիսկ պաշտօնապէս: Կարծես ալ անհրաժեշտ էր մասնաւոր կանոնադրութիւն մը՝ առաջը առնելու համար այս բոլոր գեղձուցներուն: Ասով ըսել է նեք ուղեր թէ կրօնաւորութիւնը կարգ կանոն չուներ. ո՛չ. արդէն Ս. Բարսեղի կանոնները հայ կրօնաւորութեան ալ կանոններն եղան. բայց ժամա-

նակը շատ բան փոխած էր կրօնաւորական (≡ վանական) կեանքի մէջ: Վարդապետի տեղի մարմնացը կիրք մը, ախտ մը եղած է կրօնաւորութեան մէջ. արժանաւորները կորսուած են անաթառններու լէզէնին մէջ. դպրոց գարոցի դէմ ելած՝ գիրար կը քահանայն, անիրաւութիւններ կ'ընեն իրարու դէմ և ստով Եկեղեցին կը տուժէ. հին կանոններու վերաքննութիւնը և ժամանակակից պէտքերու յարմարեցումը բնական թան մըն էր ուրեմն, և մենք կը տեսնենք որ Միսիթար Գօշ, մեծանուն Վարդապետը (+ 1213) իր խմբագրած այլևայլ կանոններու մէջ գրուած մըն ալ կը նուիրէ թեալապս Դասասանաց Վարդապետոյ(՝)օ:

Եթէ Շնորհալիւներու և այլ գրուածքները մասնաւորապէս կը ներկայացնեն կիրկեան կրօնաւորութիւնը, Գօշի կանոններն ալ կը պատկերացնեն արեւելեանը, թէ և զիտեք որ Գօշ անձանթօ չէր կիրկեան վանքերու: Ամէն պարագայի մէջ, Գօշի կանոնները զիրութիւն կ'ընծային աւելի մօտէն և աւելի ընդարձակ շրջանակի մը մէջ զիտելու այն վիճակը, ուր կը պատրաստուէր և կը գործէր վարդապետը՝ Տաթևու Դպրոցին հաստատած Զորեքտասան Աստիճաններէն առաջ:

Ըստ Գօշի՝ վարդապետը պէտք է ծանօթ ըլլայ Հին և Նոր Կտակարաններու, ինչպէս նաև «Կանոնադան Կրամանացո» — չորսաման կամ հրամանք՝ Գօշի գրչին տակ ճիշդ կանոնագիրտօրէն կը նշանակէ ոչ միայն ուրիշներուն հրամայելու, հրաման տալու զիրքն ու աստիճանը, այլ նաև վարդապետելու (Ուրբ Գիրք մեկնել, ուսուցանել, քարոզել և ինչ) իրաւունքը կամ իր խօսքով՝ պատիւը — Կրօնաւոր մը, որ լրացուցած է այս պայմանները, երկու կամ երեք վարդապետներու հաւանութեամբ պէտք է կոչուի թի պատիւ հրամանիս, այսպէ՛ս պէտք է ըլլայ եթէ նորընծան նոյնիսկ աշակերտ եղած ըլլայ մէկ վարդապետի. այսինքն՝ իր վարդապետը միամիտակ պիտի

(*) Տես Միսիթարայ Գօշի Դասասանագիրք, իրաւաբանական հետազոտութիւնք հանդիւրձան. Նոթութեամբ վանան Ծ. Վրդ. Բատասամազի, տպ. Էյմիածին, 1880. էր. Դատաստանագիրք, 88-93:

չկրնայ վարդապետական պատուի բարձրացնել իր աշակերտը: Գօշ կը յաւելու թէ աւելի լաւ կ'ըլլայ եթէ (վիճակի) Յպիսկոպոսին և Հայրապետին (= Կաթողիկոսին) ինչպէս նաև աշխարհական երևելիներուն կամքն առ առնեն: Եթէ այսպէս չըլլայ, անպատեհաւ ճշտօր օրինացն երկու կամ երեք վարդապետներ պէտք է հաստատեն նորընծայ վարդապետները: Ձեռնկուց եւ յետք վարդապետաց կոչեցի՞մ ի պատիւ հրամանիմ խօսքերուն մէջ շատ որոշ է երկու կամ երեք վարդապետներու հաւանութիւնը առնելու տրամադրութիւնը. բայց խնդրի է թէ այդ երկու կամ երեք վարդապետները անպատեհաւ ներկայ պիտի ըլլան այդ կոչումի տանն: Գօշի այս կանոնը կը յիշեցնէ մեզ Լատին եկեղեցւոյ մէջ եպիսկոպոսական ձեռնադրութիւնը, որ կը կատարուի Պապի հրամանով, բայց երեք եպիսկոպոսներու ձեռքով: Նոյնիմանքն Գօշն ալ կը յանձնարարէ զայն ի հարկին (Տճ'ս Իտո-բառարանագիրք, եր. 143): Անոնք որոնք միայն մէկ վարդապետի հաւանութեամբ կամ հաստատութեամբ կարգուած և կամ ինքնակոչ վարդապետներ են՝ պէտք է յիշեցնել (զազարեցնել): Ճշտօր օրինացն կարգուած վարդապետները միայն պէտք է պատուելին. այսպիսիներ երկրորդ են ըստ մարգարէական շնորհի, որովհետեւ անխառնութեամբ՝ Առաքեալներուն, իսկ շնորհք՝ Մարգարէներուն հետ հաղորդակից են. սուստի և բանիւ ընտրեալը կը կոչուին: Անոնք որոնք մէկ վարդապետի քով կը կրթուին և ետքը ամբարտաւանելով կ'արհամարհեն իրենց վարդապետը և կ'երթան ուրիշ մը կ'առնեն հրամանի պատիւը, պէտք է որ իրենց առաջին ուսածները երկրորդն, նորէն ուսանին. իսկ եթէ զգլան ու ապաշխարեն՝ թող իրենց վարդապետին հրամանով վերստին ուղղուին: Անոնք որոնք այսպիսի դատարիքներուն, իրենց վարդապետը արհամարհողներուն, պատիւ տուած են հակառակ անոնց վարդապետի կամքին, պէտք է պատիժ կրեն երբ չեն զգլար. իսկ երբ կը զգլան՝ պէտք է ներողութիւն խնդրեն անկէ, զոր քամահրած եղան առանց անոր կամքը առնելու՝ աշակերտին վարդապետական պատիւ տուած ըլլալուն համար: Այս կանոնները ցոյց կու տան թէ

ի՞նչ զեղծուցիք որ անկարգութիւններ կ'ընէին վարդապետներ և անոնց աշակերտները իրարու դէմ, ինչպէս տեսանք արդէն Սարգիս Շնորհալիի գծած պատկերներուն մէջ ալ:

Եթէ վարդապետ մը կապէ (բանադրէ) աշխարհական մը կամ եկեղեցական մը, ուրիշ վարդապետ պէտք չէ որ արձակէ զայն. եթէ կապող վարդապետը կրճատ (սխառուոր) է կամ տգէտ, և հետեւաբար անիրաւ բան մը ըրած է, ուրիշ վարդապետ մը կրնայ միջնորդել կապողին քով և իրաւունքը տեղը բերել՝ առանց նախատինքի և առանց հակառակութեան. և երբ կապող վարդապետը մտիկ չ'ընե՞ր՝ պէտք է ինքը կապուի փոխանակ իր կապածին՝ մինչև որ զգլայ: Բայց եթէ կապողը իրաւունք ունի և ուրիշ մը մտիկ չ'ընե՞ր զինքը և անոր կապածը կ'արձակէ, դատաւարան պէտք է ըլլայ և այս վերջինը, եթէ տգէտ մըն է կամ ամբարտաւան մը, պէտք է կապուի կապուածին հետ մինչև որ զգլայ: Իսկ եթէ վրայալնիւն է ան, նկէտք է որ կապողը ասոր ցոյց տայ թէ ի՞նչ պատճառաւ կապած է յանցաւորը և պատասխանատուութիւնը անոր վրայ թողու՞մ ինքը անպարտաւ թող ըլլայ: Եթէ եղբայրանոցներու մէջ մէկ կամ երկու և աւելի վարդապետներ ըլլան, անոնցմէ մէկը միայն, այն սոր յառաջարկէ իցն, իրենց զուխ և աւագ կ'ընտրեն ճշտօր հրամանի առաջնորդաց, որպէսզի անկարգութիւն չ'ըլլայ իրենց մէջ և ամէն մէկը զահեղացութեան ետեւէն ինչալով զայնակողութիւն չ'առնեն: Իսկ եթէ անոնք հաւատարմ կարողութեան տէր են, բան մը որ կարելի չէ՝ որովհետեւ ձիւքերը չեն համիմատուիր, անոնց մէջէն ամենէն աւելի առաւելալը պէտք է կոչուի այդ պատուին, և միւսները անոր հրամանով տօները պէտք է զարդարեն իրենց քարոզներով և այլն. այս կանոնին դէմ ընդվզողը՝ միաբաններու որոշումով կ'արտաքօուի: Վարդապետներ պէտք չէ որ առանց իրարու հաւանութեան և առանց գրի իրարու աշակերտները առնեն. ով որ այս կանոնը քամահրելով կ'առնէ՝ դատաւարան պիտի ըլլայ, աշակերտը իր առջի վարդապետին քով նորէն պիտի սորվի միւսին քով սորվածները. և եթէ աշակերտը

զղջայն և իր առջին վարդապետին կամաց համեմատ կենայ թող վարդապետը ընդունի զայն: Առաջ վարդապետը իրաւունք ունի Հայրապետի (Կաթողիկոսի) Եպիսկոպոսի պէս վիճակները ելլիլ անոնց կամքով: Ուրիշ վարդապետ մըն ալ կրնայ ելլիլ, երկուքին (Առաջ վարդապետին և Եպիսկոպոսին) հաւանութեամբ, այնպէս որ Եպիսկոպոսը կանոնէն դուրս բան մը չընէ և Վարդապետին հետ միասնութեամբ գործէ: Եթէ վարդապետներէն ո՛րէ մէկը չհնաւ զանդի այս կանոնին, Եպիսկոպոսի և Առաջ վարդապետի զատաստանով՝ կ'որոտաքսուի միաբանութենէն:

Պէտք է որ ուսմանց համարը պահանջուի և քննուի անոնց՝ որոնք պատրաստուած են կոչուիլ յայսօրինաց հրամանիս, այսինքն վարդապետութեան աստիճանին: Ստուգուի պէտք է թէ իւրաքանչիւր զիրքը ո՞ր և որո՞ւն քով կարգացեր, սորվիր են. այս քննութիւնը մանաւանդ՝ պէտք է ընել այնպիսիներուն, որոնք շատ տեղ պտտած են (շատ վարդապետներ և տեղեր փոխած են) և յայտնի չէ անոնց ուսման աստիճանը, որպէսզի չըլլայ թէ խարուին և թերութենք չատարի անոնցով՝ իրենց խնդութեամբ շատ մը փնտններու պատճառ ըլլան: Թէև անոնց համար այս է վանդը, բայց առհասարակ պէտք է ընդարձակ ընել և չթողուլ որ իրենք իրենց կամքով յառաջ գան, ինքնակոչ ըլլան, այլ ուրիշներ՝ տեսնելով անոնց յառաջդիմութիւնը, երկիւղածութիւնը, իրենց և ուրիշներու հոգիները չինելու կարողութիւնը, հոգիէ զրդուած և առանց խղճատանջ ըլլալու, ստիպումով հրաւիրեն զանոց վարդապետութեան (սի սպասաւորութիւն բանին): Բայց վաղ վաղկոտները (անհամբերութեամբ վարդապետութիւն ընողները) և այսպիսի փութկոտութիւններու պատճառ եղողները պէտք է լսեն՝ մինչև որ իրենց կիրքերը հանդարտին (յաստիցն նախ բժշկելին), որպէսզի հիւանդ ոգիով ուրիշներն ալ չհիւանդացնեն. այս է անոնց արդար իրաւունքը. բայց արդարութիւն չէ անվիճակ թողուլ զանոնք. այսպիսիներ եթէ ուզեն իրենց կամ ուրիշ պաւաններու մէջ պանդխտիլ, թող բարեկարգութեամբ շրջին եպիսկոպոսներու հաւանութեամբ և հրամանով. սակայն վկայ-

եալ վարդապետներու համար է այս. իսկ աննշան չըլողներին ու զօջաքաղները, և անոնք՝ որոնք իրենք զիրենք իրր հետաքննի գիտուններ կը ծախեն ամէնուն քով, անոնք՝ որոնք փորի և ուրիշ կիրքերու մշակիւր են, անոնք՝ որոնք բանավաճառներ են և վկայեալ վարդապետները կը պարտաւեն, պէտք է լսեցնիլ արդար զատաստանով. և իրենց ձեռքէն առնելով (վարդապետական) գաւազանը՝ պէտք է պանդխտի սուրբ (ցուպ չըլողութեան) տալ:

Եթէ վարդապետ մը հիւր երթայ ուրիշ վանք մը ուր վարդապետ կայ, առանց այդ վարդապետի հրաւերին (մեծարանքին) պէտք չէ խօսի (քարոզէ), այլ պէտք է յարգէ տեղական սովորութիւնները. նախ բուն վանքին վարդապետը կը խօսի, ետքը հիւրը: Եթէ հիւր վարդապետը վկայեալ է և վանքին վարդապետը նախ զայն կը հրաւիրէ խօսելու, թո՛ղ խօսի. բայց յաճախ չխօսի, որպէսզի իր ասպնջականը չամչցնէ և զայն քամահրէ չտայ իրենիներուն: Եթէ այս կանոնը լուծէ և յանդգնի խօսիլ առանց խեղբանքի՝ իրաւացի է այդպիսին անպատու կերպով հաղարծնել:

Այս կանոնները շատ բացայայտ են և զրուած են առաջը առնելու համար կարգ մը անկարգութիւններու, որոնց նշաւակ եղած է վարդապետութիւնը: Այդ տես կարգութիւններէն ոմանք, մասնաւորապէս վարդապետութեան թեկնածուներուն (աւրոնք շարունակ դպրոց կամ վարդապետ կը փոխեն, կամ ինքնակոչ և զինքնաձեռնադրելի Աստուածաբաններն են, Սարգիս Շնորհալիլ բացատրութեամբ) վերաբերեալները տեսնալ արդէն կրկնական կրօնաւորութեան մէջ: Կարելի է ըսել թէ Մխիթար Գօշ աչքի առջև ունեցած է մեր արեւմտեան և արեւելեան կրօնաւորութեան ընդհանուր վիճակը և ըստ այնմ խմբագրած է իր կանոնները՝ որոնք շատ կարեւոր են մեր ուսումնասիրութեան համար:

Արտատպուած Լոյս Շաքաբաքերէն, 1906

(Շարունակելի՛) 5)